

Секція: Політичні науки

Козловець М. А.,

доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка

ДЕМОКРАТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: СТАН І ВИКЛИКИ

На поточному етапі історичного розвитку України надзвичайно важливою й актуальною політологічною проблемою є всебічне осмислення шляхів подальшого демократичного поступу країни. Адже й сьогодні все ще проявляються ознаки пострадянського суспільства з його «фасадною» демократією, неконкурентним ринком, фетишизацією державного апарату, «макіавеліївськими» елітами та апатичною масовою свідомістю. Складна траєкторія соціально-політичного розвитку українського суспільства, за якою на зміну відносній демократизації та децентралізації під час теперішньої війни прийшли реверсні процеси, вносить корективи і в науковий дискурс. Перед дослідниками постає проблема не лише дослідження функціонування демократії в таких умовах, а й завдання пошуку релевантних демократії інституціональних форм та ефективних механізмів її здійснення у післявоєнний час.

Попри незаперечність вибору на користь демократичного шляху розвитку України, далеко не повною мірою теоретично осмисленими залишаються ймовірні варіанти реалізації такого вибору. Фактично цей вибір щоразу слід здійснювати заново, надаючи демократії дедалі актуальніших форм втілення, удосконалюючи її відповідно до потреб українського суспільства. Такий вибір лише частково можна розв'язати зверненням до світового досвіду демократичного державотворення та історичного досвіду боротьби українського народу за власну державність. При цьому зазначимо, що демократія не є кінцевою метою, самоціллю. Це не пункт призначення, а скоріше процес або шлях, по якому потрібно постійно йти.

Безсумнівно, що демократичний вибір України є єдиним і безальтернативним. При цьому демократія трактується дослідниками й політиками

винятково в категоріях європейської гуманітарної традиції, основними цінностями якої є людина, її гідність, права й свободи. Якщо говорити про сучасне українське суспільство, то гасла про просування України до демократичного та правового суспільства часто не віддзеркалюють реальних процесів. Навряд чи можна констатувати, що на всіх рівнях управління існує тісний взаємозв'язок між децентралізацією, демократією й участю громадян в управлінні суспільними і державними справами. Звісно, сучасний розвиток українського суспільства вимагає подальших зрушень і демократичних змін. При цьому здобутий досвід організації і розвитку демократії в західних суспільствах має бути ефективно використаний у процесі демократизації українського суспільства.

Характеризуючи конкретно-історичні типи демократії, слід мати на увазі суперечливу сутність демократизації як «нелінійного» процесу. Дослідники, звертаючи увагу на відсутність у політичній науці єдиної теорії щодо закономірностей становлення механізмів демократизації, висновують, що демократичний процес втілення цінностей відкритого до змін суспільства має принципово незавершений характер. За багатьма ознаками українська форма демократії підпадає під визначення імітаційної або керованої демократії. Тривалий час спостерігалася ситуація штучного розведення й протиставлення демократії й державності.

Українське суспільство під час переходу від авторитаризму до демократії через прийняті такі фази, як лібералізація, демократизація і консолідація, супроводжується наростанням політичних і соціальних небезпек демократичним тенденціям в Україні. Тому не менш важливим за конкретний історичний вибір на користь певного типу демократії є вироблення постійної і принципової орієнтації на користь демократії як найбільш адекватної форми народовладдя. Не імітаційної, керованої або декоративної демократії, за якої політичний режим, імітуючи демократичні процедури (вибори, законодавство), але насправді обмежує реальний вплив громадян на владу та ухвалення рішень, де справжні важелі контролю приховані або належать вузькому колу еліт чи одній домінуючій силі, створюючи ілюзію народовладдя.

У цьому контексті надзвичайно значущим є праксеологічний аналіз реальних і потенційних небезпек розвитку демократичного процесу в Україні. На особливу увагу заслуговує проблема пріоритетності методологічної настанови особистості на вироблення самостійних рішень щодо власного життя та розвитку суспільства у вдосконаленні інституційних механізмів

забезпечення демократичного процесу. Без таких відповідальних рішень і готовності їх приймати неможлива демократія у жодній країні.

До основних ознак інституціоналізації демократії належать:

- у соціальному організмі країни цілком природним шляхом визріла потреба в наявності спільних організованих дій з наведення порядку у взаємовідносинах;
- формування загальних цілей діяльності;
- поява соціальних норм і правил у ході стихійної соціальної взаємодії в основних сферах суспільства: політичній, економічній, соціальній та ідеологічній;
- поява процедур, що пов'язані з нормами і правилами прийняття рішень;
- інституціоналізація норм і правил, процедур, тобто їх прийняття і використання;
- встановлення системи санкцій для підтримки норм і правил, диференційованість їх використання в окремих випадках;
- створення системи статусів і ролей, що охоплюють усіх без винятку членів соціального процесу [1, с. 189–190].

Одним із численних факторів, у яких нині проявляється «хвороба» української демократії, – це політична поляризація і протистояння між різними групами населення, які після парламентських виборів, особливо президентських, не вщухають, а навпаки посилюються, загострюються, втягуючи у свій кругообіг все нові верстви суспільства. Більше того, до повномасштабної російсько-української війни мала місце й зовнішньополітична поляризація. На жаль, соціальне пізнання і політики не запропонували ефективних рецептів консолідації суспільства в ім'я демократії.

Секторальні (в політико-ідеологічному сенсі) політики, граючи на цьому факторі для консолідації свого електорату, дедалі більше погіршують становище. Є велика група людей, вихідців із різних груп населення, які вирішення своїх особистих проблем перетворюють на зведення рахунків з минулою владою та законом. Держава також виявилася нездатною подолати й низку інших проблем, пов'язаних з тим, що значна частина політиків не виявляє достатньої відповідальності за свої обіцянки й діяльність. Це загострює поляризацію, що неодноразово вже призводило до протистояння, спалахів насильства.

Якщо ми хочемо забезпечити поступальний розвиток нашої країни в межах реальної, а не удаваної демократії, то повинні на найвищому рівні закла-

дати норми, що не дозволяють економічно відсталий (з погляду політичної культури) частині суспільства диктувати свою волю демократичним меншостям за допомогою сумнівних політичних технологій. Однак це зовсім не означає, що потрібні якісь обмеження прав і свобод громадян. Демократична держава має спиратися на народний, громадянський, а не на вузько-партійний або ідеологічний принцип.

Варто також підкреслити й значущість демократично орієнтованої політичної освіти як невід'ємної складової захисту демократичного майбутнього України. Поняття політичної освіти є збірним для формального і неформального, інституціалізованого й неінституціалізованого, активного та пасивного, вербалізованого і невербалізованого впливу на особистість чи групу з метою сприяння формуванню необхідних знань, навичок поведінки, готовності до дій відповідно до «правил гри», які прийняті в суспільстві, у соціальній, політичній групі, до основних політичних цінностей, які сповідаються останніми.

Значний вплив на процес демократизації суспільних відносин має й культурологічний потенціал. В умовах політичної модернізації України необхідно культивувати демократичні цінності, поширювати відповідні процедури, активніше впроваджувати нові правила в життя й стиль поведінки суб'єктів політики в умовах хронічної нестабільності й непрогнозованості.

По-перше, враховуючи те, що у найближчому майбутньому можна очікувати зростання залежності України від глобальних політичних, економічних, соціокультурних, інформаційних процесів, то доцільним є дослідження глобальних викликів демократії загалом й українській демократії зокрема. Адже ті проблеми, з якими стикаються провідні демократії світу сьогодні, незабаром набудуть своєї гостроти і в Україні.

По-друге, при аналізі перспектив розвитку українського суспільства доцільним є дослідження взаємозалежності демократичних процесів в Україні зі змінами механізмів національної ідентичності.

По-третє, актуальною є й проблема свободи віросповідань в українському суспільстві, зокрема, перспектив створення єдиної помісної православної церкви в Україні в контексті демократичних механізмів розгляду і можливого вирішення цієї проблеми.

Одним із найбільших викликів для демократичних процесів є війна. Демократія в умовах війни – це складний баланс між потребою в безпеці та збереженням громадянських прав, де ключовими стають стійкість інституцій, прозорість влади, активна участь громадян (зокрема через цифрові

механізми) у відбудові та прийнятті рішень, а також підготовка до відновлення виборів і забезпечення прав людини.

Попри виклики війни, Україна продовжує демонструвати стійкість і відданість демократичним цінностям. Звісно, безпрецедентна війна Росії проти України створює додаткові виклики для демократії. Так, проведення виборів під час воєнного стану є неможливим. Однак нормативну підготовку до післявоєнних виборів слід почати вже зараз, щоб забезпечити довіру до виборчого процесу та створити умови для участі всіх громадян, зокрема військових, внутрішньо переміщених осіб і біженців. Воєнний стан посилив й інституційний дисбаланс між гілками влади, тому необхідно чітко врегулювати повноваження та механізми взаємодії Президента, Кабінету Міністрів України та Верховної Ради.

Окреслилася й нова небезпека демократії – прихід до влади сил, серед яких не останнє місце посідають ті, про яких не можна сказати, що вони підтримують демократичні процеси, і які проповідують цінності, котрі не сумісні з справжньою демократією. Існує й небезпека впровадження політики спекулятивної демократії. Сьогодні українському суспільству необхідно знайти такі шляхи врегулювання подібних ситуацій, які б підтримували прагнення до просування демократичного процесу в суспільстві. За умов глобалізації демократія має забезпечити захист населення країни від відновлення моделей неоколоніалізму, контролю над національним багатством (природними та трудовими ресурсами). Є й інші виклики, особливо на тлі поступового зростання впливу автократичних режимів, їх об'єднання.

Після завершення російсько-української війни цілком ймовірнішими можуть стати і такі риси суспільної свідомості, як травматичність, розколотість, роздвоєність, ностальгія за минулим, зменшення єдності, гуманізму й терпимості, суперечливості й конфліктності подальшого розвитку українського суспільства. Труднощі післявоєнної відбудови і напруга мають розподілятися рівномірно, щоб не було прірви між військовими та цивільними.

Отже, в сучасних умовах існують певні виклики для інституцій демократії в Україні. Український народ має створювати свою власну демократичну систему. Для цього потрібно вжити ефективних заходів для захисту демократії й прав людини та вирішення складних проблем у післявоєнний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. Київ: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2007. 207 с.